Повість-легенда

Мене перекинули агрономувати під Славуту. Так я опинився в селі Вербівцях, де й порадили стати на квартиру до Олени Вулиги. Я прийшов до неї травневого вечора. Зупинився за причілком[11] і задивився…

Коло хати цвіте вишня, на порозі сидить бабуня. Вона тримає на колінах мищину. Встає вечірня зіронька. Бабуня щось повільно жує. Не довечеряла й покинула. Її не бере сон.

Такою я і застав її — Олену Булигу: в ізсунутій на потилицю хустині, в камізельці, сиділа на дубовому порозі, спустивши ноги в шкарбунах на зачовганий камінь, і дивилася в небо.

Пробираючись між зорями, летів супутник. Вона спостерігала за цією зіронькою й запитала:

— Літаєш?.. — раз. І вдруге: — Літаєш?..

Зеленаво-голуба цяточка рухалась і миготіла. Стара обіруч тримала мищину з недовечірком.

Коли супутник закотивсь, я привітався й сказав, чого прийшов.

— А ви часом не впали з неба? — запитала вона радо.

Я подумав: насміхається з мене, й відповів, що я агроном і не відриваюся від землі.

— Небо нам усе дарує…— така була відповідь, у якій приховувались загадковість і цілковита байдужість до моєї професії.

Це мене трохи роздратувало, я кинув:

— Так приймете?

Вона забідкалася:

— Так у мене ж нема корови, — показала свою мищину. — Товчу й товчу вермішель з плавленим сиром, а вам же треба і молочка, і...— ставлячи свій недовечірок поруч себе на порозі.

Я сказав, що від молока відвик — не малий, але стара не повірила.

— Всім молока хочеться, та де його взяти? — обізвалася й завершувала: — Квартируйте, якщо хочеться. Живіть чи в хаті, чи в спальні. Все одно пустіють — я собі на кухні. Во скільки мені треба?

Стара не стояла за ціною. Вона безсрібренниця — про гроші не хотіла й чути, вважаючи їх просто за ніщо.

Відмахувалась руками, як від докучливого непотребу. Важко підіймалася, кажучи:

— Аби сіла, уже й приклеїлась.

Я подав руку, допомагаючи їй звестися з порога, й вона запросила на оглядини.

Заклацали вмикачі, спалахнула електрика: веранда, кухня, спальня — скрізь прибрано, чисто. В світлиці на вікнах, на столі квіти, на застеленому дивані горою вишиті подушки. Пахне зіллям. Нема кому смітити, вносити нелад. Мені сподобалося.

— Подобається, то й живіть… А плата? За гріш не купиш маку, а за гривню правди. Мені б живе слово, бо я говорю зі всім на світі й сама із собою. Живіть, може, мене поховаєте. Живіть скільки прийдеться, а грошяччя бережіть собі,— розбалакавшись, стара наче співала, не даючи вставити й слова.

Я попросив вимкнути репродуктора.

— То таке, — сказала, висмикуючи штепселя, — він собі бубнить, але я не чую: воно не для мене. Колись боялася проспати наряд, а зараз і це пусте, — яка з мене робітниця?

Їй було, може, всі сто літ, видно, невгамовна, працьовита замолоду, вона залишилася непосидющою, чепурною й охайною на старість.

У неї я й заквартирував. Досвітком мене забирав самоскид, що возив на поля міндобрива. Приплентувався ввечері, приносячи в сіточці хліб, згущене молоко в банках, що траплялося в продмазі.

Стара до пізньої пори, аж до заходу сонця, поралася в городі. Вставала ще до сигналу мого самоскида, будила мене й уже була зарошена: від неї віяло кропом, морквою, петрушкою і прозорим світанком. Було в неї і кілька інкубаторних курок, яких називала вона "інкубаторами". Її завжди супроводжував, гордо ступаючи по п’ятах, чорний кіт, який не мав імені,— просто кіт, хвіст трубою.

Під вишнею, яка все ще цвіла, я зробив лавку й поставив стола: тут ми вечеряли.

Хата Олени Вулиги стояла під горою. З порога, а особливо з-під вишні, відкривався звабливий чарівний світ. На Україні скрізь є такі невимовно дивні місця, які полонять своєю красою: так і підмиває, так і хочеться гукнути самій природі — годі, зупинися, нічого красивішого більше не треба…

Ми сідали на лавку під вишнею, а перед нами, за гомінким асфальтом, який пролягав трасою через село, за людськими городами, у густих лозах і в глибоких берегах текла Вілія. Скипаючи, вона з бурхливим клекотом вихоплювалася з-під шлюзу. За високою греблею розлилось озеро, затопивши широку долину. Ні гомону, ні хвилі — суцільне синє плесо. Біля цього берега, на мілководді, росли очерети, а за озером відразу починався ліс. Червоний сосняк вкриває гору, знімаючись у небо. Він не заступив неба, бо було високе. На широкоспадистій, похилій горі, на її білому камені, де не могли вчепитися ні трава, ні кущ, там і сям стриміли поодинокі карячкуваті сосонки, а за ними, з далини, виднілися руїни замку і білостінний собор — в Острозі. Шпиль на мурі фортеці і соборні бані висіли над землею, наче в самому небі. Не тільки річка, гребля, озеро, а й ліс і безмежні поля навколо наче знялися увись і ширяють, дивуючи своєю красою весь білий світ, наповнюючи його вщерть своєю неповторністю. І нема цьому ні кінця ані краю.

І все, що я бачив, що спивав своїми очима й не міг одірвати зору, не було б таке вразливе, пам’ятне й живе, якби не було Олени Вулиги. Стара не просто висувалася в незвичайну картину, здавалося: не будь її, спиниться Вілія, зміліє озеро, повсихають сосни, гори западуться, спустіють поля, а далекі обриси замку й собору розтануть у небі. Вона була невід’ємною частиною всього цього. І як не можна уявити собі без неї ні хати, ні городу, ні кількох курок — "інкубаторів", ні погордливого кота — її малого світу, так годі уявити і той великий навколишній простір. Тут усе її знає, запам’ятавши назавжди, — від напилюченої споришиночки під порогом і до зірки у небесах, яка купається в озері, вигойдуючись на вервечках своїх променів.

Нам гарно й добре вечерялося. Не заважала гуркітлива траса і гук тракторів. Гори, ліс, поля й озера вловлювали, поглинали й гасили скрегіт заліза і надсадність моторів.

Теплими травневими вечорами Олена Булига зосереджено й помірковано оповідала мені легенду про Планетника, оповиту чарами давніх часів і наче облиту мінливим сяйвом місяця.

А почалося з квітки, з нарциса. Планетник був малим хлопчиком. Він, як усі ми, прилетів з вирію казки на свій берег. Тоді й не помишляв, що йому судилося стати бурівником, хмарником. Бо хто знає, що йому написано на роду? Ми всі, мов листя на дереві — кожен листочок інакший.

Мати порпалася на городі, він сидів у хаті, у вікні, бо ще було зимно. Не знав, що таке штанці: тоді довго ходили у самих грубих та довгих сорочках. Спостерігаючи, як мати працює заступом, певно, починав дещо розуміти. Мати, не розгинаючись, розпушувала холодну землю, лазила на колінах, розминаючи кожну грудочку, дихала, хукала на неї, віддаючи їй своє тепло і свій дух; вправно пробивала пальцями ямки і жваво та побожно тикала й тикала, набираючи з прополу насіння, яке вигрілося у численних вузликах за зиму. Так з кожною весною творилася грядка. Коли вона була чорна й м’яка, рівненько заскороджена і коли мати, схилившись на держално важких дерев’яних грабель, дивилася на сонце та усміхалася, кличучи його до себе й до своїх грядок і сама пориваючись до нього, впускала сонце собі в коси, в голову і в саму душу, — хлопчик танцював у вікні, теж поривався до сонця. Його охоплювала така радість, що вибігав босоніж, в одній сорочині, на поріг, лепетів щось незбагненне. І, кинувшись у порившистий танець, вибивав ногами дрібушечки й ляскав у долоні. За те був битий і голосно плакав.

Минав час.

Цілу зиму сидів у курній хаті, наче ота насінинка, запхнута й зав’язана у торбинку. Чимало вузликів висіло у сухих кутках під сволоком і лежало в кобашці. Втішався, гріючись у теплому просі на печі. А ще було втіхою, коли корова привела теля й окотилися вівці. Маленьке телятко, дрібні ягнятка жили в хаті. Хлопчик розумів їхню мову, сам мукав і бекав: разом чекали тепла. З ранньої весни й до

морозів не хотів повертатися до хати, навіть у ній спати, бо на те була клуня. Він ріс, як біб на городі, як журавель на болоті.

Найбільшою мрією стало самому щось посіяти і щоб воно зійшло. Хлопчик і робив це, наслідуючи маму. Серед літа, після теплого дощу, пересадив у глевке болото траву, але вона чомусь не прийнялася.

Нарешті, коли трішки підріс, мати пообіцяла, що він сам посадить щось на городі. Про це багато й радісно мовилося взимку, коли вікна були так замуровані морозом, що крізь них нічого не було видно. Кожного разу, заглядаючи до своїх торбинок-вузликів, чи не поточили їх миші, мати казала: "Ось дочекаємося весни..."

Його це захопило: весна снилася йому з ночі в ніч, і він оповідав свої сни теляткові, ягняткам: "Я знову бачив весну... Чуєте: вона — у вінку!"

У ті сиві часи, як і завжди, хліб діставався нелегко. Хіба даром приказують, що він у поті чола?

Орали сохою, в яку запрягали волів. Не знали заліза, бо воно йшло на списи і шаблі. І хати ставили без жодного цвяшка — не те, що зараз. Одначе, перш ніж зрубати зруб, а чи виліпити ліплянку, відводилося місце, яке рідко дарував кріпакам пан, а частіше воно переходило в посаг. Місце заздалегідь обживалося — садився садок, оброблявся город. Зводилась хата, а навколо неї вже й росте, і цвіте.

Така хата була й в хлопчика. А її низькі маленькі вікна заслоняли квіти. Спочатку цвіли нарциси й тюльпани. Тоді засвічувалися, як ліхтарі, мальви. За ними — калина, а вже потім зозулині черевички, повні півонії, ще повніші й пухнастіші жоржини, а під осінь жовті баранці й сивий мороз. А ще втесувався серед них самосійний соняшник, як сторож у житньому брилі. Розкошували там кручені паничі й розтріпана наречена. Дикі ромашки біліли розсипом у мураві. Хміль крутився по

тичині, забравшись на стріху, а по ньому вилась повійка, яка розплющувала очі із сходом сонця, а із заходом заплющувала.

Явори і ясени, дуби і липи, здавалось, народили цю хату, а хата вродила яблуні, вишні, груші, сливи і насіяла навколо себе квітів. Воринння замість воріт, перелаз замість хвіртки і журавель-криниця край вулиці — одна на цілий куток, теж були, як вроджені, мовби їх ніхто ніколи не ставив, не копав. Як і широке гніздо на хаті, біля димаря, де жив бузько-мудрець: він відчиняв своїми крилами весну і зачиняв літо.

Чому ж дивуватися хлопчикові, що зі своєї зав’язі нічого так не хотів, нічого так не прагнув, як щось посіяти й посадити? Сніп жита на покуті — "дід", тепле просо на печі заохочували.

І ось він дочекався весни. Мати дозволила йому пересадити нарцисика з-під хати на город. Адже ж ця квітка росте з цибульки, яку висаджують восени.

Усе ще ходив безштаньком. Закутаний у хустину, кінці якої пущено попід пахви, в сірячку із закасаними рукавами й довгими полами, в личаках, намотаних до колін, скидався на дівчину, а ще більше на якусь прояву, мовби він і не чоловічої статі. Оченята бистрі. Руки беручкі.

Землю зверху розпустило, а всередині вона була ще промерзла. Хлопчик присів біля нарцисового кущика, обдивився його зі всіх боків, погладив гривку, яка зійшла з-під снігу, зеленіючи, і почав викопувати. Робив це своїми пальчиками. Не пошкодив жодного корінчика, переніс гривастого кущика і посадив його коло маминої грядки.

Доглядав його з ранку й до вечора. Оченята зоріли: мамина грядка чорніла, а його кущик розпустив зелені коси.

Йому хотілося, щоб нарцис швидше зацвів, тому приніс у глечику води і підлив його з рота, щоб вода була тепліша. Так він підливав квітку кожного вечора. Мати називала його робітником і гладила по голові.

З кущика виткнулася стрілка. На стрілці з’явилася бубляшечка. Стрілка витягувалася, несучи вгору загострену бубляшечку. Його поривало доторкнутися до неї бодай пучечками, але був попереджений, що чинити цього ніяк не можна, бо замацане зів’яне, закоцюрбіє і засохне. Можна лише дивитися й то не кожному, бо, кажуть, є таке наврочливе око, що його все на світі боїться. Од того ока начебто худоба миршавіє і нидіє, дерево починає всихати, звір і той утікає. Коли таке наврочливе око гляне на вишню, вона не розцвіте; на тільну корову — корова може скинути теля. Є і така недобра зла рука нібито. Годі їй до чогось доторкнутися, як воно погибає.

Хлопчик не знав, яке в нього — око, тому він, завмираючи, зупинився перед нарцисом, боязко очікуючи, розцвіте чи захиріє?

Вранці вибіг на город, спинився на протряхлій стежці й повільно, тягнучи ногу за ногою, підступив до свого кущика, начеб міг його злякати чи наполохати. Розпустивши крила, із саду вишугнула сойка. Ніби подала йому знак, і він став, віддалік спостерігаючи за нарцисом. Було тихо. Раптом він побачив, як довга стрілка зі своєю бубляшечкою повертається й тягнеться до нього. Малий так злякався, що його аж затрясло. Він закляк. Очі затьмарило. Він щільно їх склепив і обімлів. Відчув, як йому щось діється всередині,— ласкаве й трепетне, чисте, урочисте й високе… Хтось начеб розсклепив йому очі, хтось начеб узяв його за руку й повів. Хлопчик навшпиньки підступив до кущика, присів і розкинув рученята. Бубляшечка захиталася на довгому стеблі, пориваючись то до однієї, то до другої його долоні. Він не доторкався до пуп’янка. Довге стебло витягнулося ще дужче, і бубляшечка почала розпускатися. Скидаючи зелененьке сороченя, викрадався білий цвіт.

Нарцис розцвів наче з його долонь — став квіткою. Ця квітка на довгій ніжці була вся біла, а всередині рожевий віночок — непорочність зі знаком сонця.

Нарцис, похитуючись, доторкнувся хлопчикові до пальців, і його пелюстки стали ще більші й ще біліші.

Хлопчик хотів закричати з радості, кинутися стрімголов до матері, розказати, що нарцис розцвів наче з його долонь, що став найгарнішою у світі квіткою, але онімів, а ноги підгиналися. Єдине, на що спромігся — доторкнувся своїми устами до пелюсточок, не відаючи навіщо. Вони ніби поцілувалися — дитина і квітка.

Він нікому про це не розповів, навіть матері. Затаївся і зберігав, як таємницю.

На кущах щойно святкувала брость, береза хвалилася своїми сережками, інші дерева теж почали пуп’янкувати, на грядках кільчилося, ледве пробиваючись з чорної землі, а його квітка вже веснувала.

З цієї весни перед ним відкрилося ще значніше: вилупилися курчата, каченята й гусенята. Поки що їх не випускали надвір — кволі. Але він мусив кришити їм варені яйця, сипати крупи, годуючи їх, напувати з черепка, щоб згодом, коли підростуть, берегти курчат і каченят від шуліки, сивої ворони й сороки, а гусенят гонити пастися. Малеча любила дзьобати з його рук, і йому це подобалося. Квочка, качка і гуска не поривалися його бити і не відганяли від своїх виводків. Навпаки, задоволено сокотали, тактали й гелготали. І він озивався до них:

— Ціп-ціп… Тась-тась…

Жоден жовтий кволий "клубочок" не пропав.

Але нарцис цвів, і здавалося, що ніколи не перецвіте й не осиплеться.

Мати пошила торбинку, дала цілушку й цибулину. Хлопчик повісив торбинку через плече, взяв у руки прута і погнав гусей до води. Сидячи на березі під вербою, придивлявся до нового світу, який гомонів навколо. Патлата верба, нахилившись, щось казала річці. Річка, несучи хвилі, щось плюскотіла вербі. Та де йому збагнути їхню мову? А все ж те, що бачив навколо, — не жило само по собі. Небо зі своїми хмарами й зі своїм сонцем перекидалося в річку — хмари і сонце ходили по її дну. І край берега, і він сам теж відбивалися в річці, й так можна було сидіти хоч цілу вічність, солодко спостерігаючи, як у дзеркалі води доторкаєшся головою і до хмар, і до сонця. Затямлював: небо є скрізь. Воно виповнює собою глибоке озеро за греблею, до нього, в його синяву тягнеться травиця, яку пощипують гуси, на горі, ніби піднесений у високості, росте ліс, а за горою бовваніють, наче сняться, спускаючись із неба, фортечні мури і білий золотоверхий собор.

Та найсолодше було йому перекинутися горілиць і впиватися синявою. Спробував дивитися й на сонце, але воно засліпило. Засльозився, в очах довго різало.

Розлігшись, заклавши руки за потилицю, раював: небо голубе, ясне і непроглядне. Що довше на нього дивишся, то воно ще блакитніше, ще ясніше й непроглядніше.

З’явилася хмарка. Пливла, відкидаючи тінь. Що діялося в небі, те відразу ж, по-своєму, починало діятися і на землі — було подібне, але переінакшене: чудернацьке. Сяяло сонце, і земля блищала. Набігали хмарки, скидаючись то на білих гусей, то на кучерявих баранців, і скрізь лягли косуваті рухомі тіні. Йому ввижалося: хмарки — це худоба сонця. Сонце виганяє свою худобу, а вона розбродиться чередами. Сонце пасе її в небі, як він гусей на землі. Вражений тим, що сонце — пастух! — втупився оченятами ввись, про все забувшись.

Він і не помітив, як з мокрого кутка — з північного заходу насувалося рогате хмарище, мовби чорний-пречорний бугай. І лише тоді, коли знявся шалений вихор — бугай крутнув головою, пастушок скочив на ноги. А бугай уже над ним, заступаючи собою вигін, озеро, річку, ліс. Він хльоскав вогняним хвостом, ревів, наставивши роги, з-під його ратиць сипався дощ із градом.

Не чекаючи, коли пастушок цвьохне лозиною, гуска загелготала, забила крильми, скликала гусенят, і вони вервечкою побігли за нею з вигону додому.

Дощ із градом сікли, били в обличчя й по голові. Він згадав про свою квітку: зробив з торбинки каптура, підняв поділ сорочини і через калюжі погнав зі всієї сили додому.

Ковзаючись і зашпортуючись, прибіг на город і запізнився: висока ніжка нарциса зламалася. Голівку їй відтяло, пелюстки розкидало й прибило болотом, а сам кущик розпався. Його присипало градом. Квітка перестала жити.

Малий почервонів, зціпив зуби і міцно стиснув кулаки. Впершись ногами в землю, він підняв угору голову. З нього знесло каптура й відкинуло геть. Зроду не стрижене волосся, намокнувши, прилипло до чола, до вух та шиї. Він підняв свої міцно стиснуті кулаки і, грізний, похмурий, пішов проти хмари. Сорочка розпанахана, а очі палають.

Блискавки ламалися над його головою — на якусь мить робилось так ясно, що аж боліли очі. З дерев опадало, згорнувшись, молоде листя, а цвіт згорав й іржавів. Небо темніло, бив грім, аж земля вгиналася. Ще густіше полив дощ. Як з відра. І град, завбільшки з горобині яйця, знищував городину.

Хмара облягла, накривши світ, і стояла непорушно.

Хлопець вдивлявся в чорний небозвід, наче хотів розняти хмару, і, несамовитий, пробивав її закляклими кулаками. Не схилявсь, не ховав свого лиця від дощу й граду.

Ще раз різонула блискавка. Малий відчув, як йому осмалило брову. Брова аж зашкварчала. Гучно тріснув грім і подаленів. Хлопець кинув очима через плече — там, за річкою, на горі, зайнялася сосна.

— Туди і йди! — крикнув до хмари. — Посувайсь! — і дивився ще різкіше, і ще нахрапистіше гнав її кулаками.

Вгорі заклекотіло, загуло. Невблаганна холодна хмара зрушилася з місця. Хлопчик побачив, як це сталося: хмара зворохобилася, заклубувала, піднімаючись над ним.

Він стояв на городі, врісши по коліна в землю.

Гроза перейшла на ліс. Виглянуло сонце, і світ обновився.

Кинувшись за ним, мати знайшла його на городі. Він стояв. І коли мати вихопила його з глею[12] — забрьоханого, в порваній сорочці,— узяла на руки, він зашептав, наче в гарячці:

— Я, мамо, бився з бугаєм…

— Ой, синку, нам городину вибило. Десь-то і поле наше пропало. Ми загинули… — бідкалася, несучи його, мати. — Я думала, що ти в клуні або в хлівці.

А він вишептав:

— І я його подужав, мамо… — та й заснув у неї на руках.

— Ой, бідна моя головонько… — голосила жінка, думаючи своє і не слухаючи його.

Але він не переспав своєї пригоди, захворів, зліг і мусив переслабувати.

Мати пересіювала-пересаджувала город, а поле не було чим. Рідко вступала до хати, щоб набрати й поставити хворому кухлик свіжої води, а він допитувався в неї:

— Як там, мамо, моя квітка?

Мати відповідала:

— Ой, не мороч голови, хоч би ти мені швидше піднявся, синку…

Хлопчик хирів: не обійшлося без знахарки. Випав присвяток, і мати повела його, не дочекавшись неділі. Пішли левадами, через ліси. Аж на третє село. Трохи вона його несла, трохи ішов.

Знахарка була ще не стара. Стримана і поважна, нікому не відмовляла в біді — зналася на зіллях і корінні, лікувала від усіляких хвороб, які знімаючи, які проганяючи, а які заклинаючи…

Не розпитуючи, не вивідуючи, що в нього болить, і не оглядаючи його, лише спозирнувши на нього краєчком ока, як умудрені досвідом дивляться на звичайне, заходилася качати й виливати яйце.

Малий зиркав за її руками, виразом очей і безголосим порухом губів. Хоча знахарці не вперше качати й виливати яйце, але кожен її рух не був механічним, дарма, що засвоєний і завчений, бо вона не просто чесно й уважно, а зі всією пристрастю сповняла нелегке ремесло перед людьми, не домагаючись особливої платні, задовольняючись тим, хто що принесе.

Чорноброва, кароока, запальна — творила своє чаклунство.

Чаром дивної втаємниченості розгорялися її карі очі і наче аж побільшувалися. Їм немов стало тісно під бровами. А чорні брови піднялися. Обличчя просвітилось, руки зласкавіли, і вона, одухотворившись, наче літає на крилах, мовби у неї справді виросло два крила.

Куряче яйце, яке торкалося до лоба, до грудей, до рук хворого, враз мовби само розбилося й розпустилося у кухлику з водою.

Знахарка пильно глянула, що там. Не повірила, поставила свої долоні дашком. Приглянулася і швидко щось зашепотіла.

— Краса… Краса… — видобувала із себе раз за разом це єдине слово, то захоплюючись, то жахаючись.

Раптом спохмурніла, замахала руками, начеб від чогось сахаючись, а тоді повернулася до хлопчика й стала перед ним на колінах, як перед святим.

— Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати… Іди… — сказала.

Її очі погасли, брови насупилися, обличчя потемніло. Вона зробилася звичайною молодицею — в очіпку, у широкій спідниці, в запасці.

Вони не могли второпати, чому вона стала на коліна і що сказала.

— Йому полегшає? Він виздоровіє? — допитувалася мати.

Знахарка шумливо підвелася а колін.

— Я вам усе сказала! Я вам більше нічого не скажу! — закричала. Знявши із кошелика пілочку, мати заходилася із приносинами.

— Це вам, голубонько, за ваш труд.

Молодиця не хотіла й чути — вхопила кочергу й прогнала їх.

— Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене! — гримала, стоячи на порозі й постукуючи кочергою.

Вони забралися собі. Щойно відійшли від знахарки, як хлопчикові полегшало, а мати ніяк не могла взяти до тямку: чому привітна чаклунка ні сіло ні впало розгнівалася й відмовилась від приносин? Не знала чи їй радіти, чи печалитися. Чому знахарка стала на коліна? Видать, недобре це. Та, бачачи, що хворий, захирілий — сходи ледве плентався, доводилося тербищити на руках, тепер весело підскакує, біжить вистрибцем, сміялася й плакала.

Малий виздоровів, одужав — про знахарку й про її слова можна було забути.

Він знову пас гусей. Начесав з корови шерсті й зробив собі м’ячика. Сільські вітрогони прийняли його до свого гурту: ніхто не вмів скачати такого м’ячика. Але й ніхто не міг зрівнятися з ним, граючи у гилки. Діти розсердилися на нього, викрали м’ячика, а його прогнали.

Він запитав маму, чому його проганяють, кривляються, кидають у нього камінцями, й дістав за це між плечі штурхана.

— Рік неврожайний, подушне плати, кріпаччину відробляй, а тут ще й ти? — заголосила мати.

Прогнаний дітьми, нагриманий матір’ю, він посмутнів, став журно задумуватись. Чи в ньому щось зламалося, що перецвів, не доцвівши, як побита градом квітка — його нарцис?

Нипав по селу приблудою.

Матері як за ним приглянути? Її мучило: вивезти, витягнути, щоб не опухнути з голоду та не замерзнути від морозу — ось чим переймалася. Якось він поважно, мовби цілком дорослий, а тому суворо обізвався до неї:

— Я, мамо, виплекаю квітку — я стану над громом… — Вона, кваплячись із серпом на поклик ланового, теж сердито обізвалась до нього і сварливо наказала пильнувати хату й пташву.

Від цього став ще сумніший. Жура шелестіла йому над головою, як сухе листя на тому дубі, що замели сніги. Візок дитинства не котився згори, а під гору: його треба було пхати, як біду, щоб біда не пхала додолу.

Сам і сам — завжди сам. Уже й пошито йому з грубого валу штани. Вже трубить у воловий ріг і поганяє кавулею череду. Чередник — пасе громадську худобу. Збирає її з одного кінця села до другого і жене греблею в ліс. Село ще ніколи не мало такого пастуха: не кричить, не галасує: "Куди, ряба? А щоб ти здохла й витягнулася?.." — не чути його лайки, прокльонів. Ніяких помічників йому не треба. Корови напасені, телята і вівці не губляться, їх не крадуть вовки. Між людьми йде поговір: "Він щось знає…" А підліток чередникує, самуючи, і нікому не здогадатися, яке в нього бистре око, яке чуйне вухо.

Це лише людям здається, що він з худобою і сам, як худобина.

Він уже не хлопчик — хлопець. Гнаний, кривджений і безпритульний, — все шука, до кого б прихилитися й пригорнутися.

Прихилиться до берези: вона шумить, гуде, губить листячко і голубить його.

Пригорнеться до трави: вона шелестить, гомонить, пахне, милує.

А то викреше вогню, розкладе багаття. Сидить, гріється.

Солодкий дим нагадує землю, на якій живе.

Хіба самітний?

Блаватоокий — у тих очах назавжди поєдналися гострий розум і мрійливість. У них світиться стримана, лагідна, мовчазна душа.

У виразі обличчя, в найменших порухах голови вгадується чуйність, сторожкість, напружена увага до шурхотів і запахів. Він і птах, і мисливець. В його душі живуть всесвітні тривоги — великий страх, але ще більша цікавість і безбоязна, невтолима жадоба пізнання. Такий чередник.

Вигнавши одного разу худобу, він зупинився на галявині. Під бузиновим кущем синів лісовий дзвіночок. Хлопець дивився на нього, а дзвіночок на хлопця. Йому не хотілося зривати квітку. Він ніколи не зривав листя, не ламав гілля, старався не толочити постолами трави — усе живе, усе для чогось призначене. Навіщо ж його мучити й нівечити? Хлопець наблизився до дзвіночка, щоб погладити. Простягнув руку й тут повторилося те саме, що колись із нарцисом. Блакитна квітка сама потягнулася до нього. Він узяв її в руку, і вона, крутнувшись, заворушилася в його руці. Ніжні пелюстки торкнулися до пальців, передаючи їм свою ніжність. І раптом багато дзвіночків розпустилися навколо — вони розцвітали із блакитним дзвоном.

— Краса… — промовив хлопець і наче онімів. Йому хотілося обняти всенький світ. Він відчув у собі таку силу, що перед нею не було нічого неймовірного.

Не лише дзвіночки, конвалії, сон-трава, плакун-зілля, болиголов, звіробій, ромашки — незчисленні лісові квіти висипали на галявину.

"Як мені зберегти цю красу? — думав він. — Як? Щоб ця краса не боялася ні грому, ні морозів?"

Дуби й берези, явори і сосни понахиляли до нього своє віття. Він почув вихлюп річки і шум полів. Паслися корови, телята і вівці. За деревами стояли вовк і лисиця. На скелі під хмарою завмер орел.

— Красо моя, — промовив чередник. — Я візьму й поселю тебе у свої груди.

Щойно це сказав, як бузиновий кущ затріщав, розчахнувся і з нього вийшов дідо — сам заввишки з лікоть, а борода в сім ліктів.

— Здоров! — вітається. — Ну й давно я на тебе чекаю: сотні літ. Я — Капуш, а ти, отроче, призначений мені в учні.

Хлопець злякався, але запитує:

— Ви — дідо Капуш, той, що сидить у бузині й править світом?

— Той самий, — відповідає Капуш. Повів оком в один бік — квіти перестали цвісти, дерева відхитнулися; повів у другий бік — дикі звірі поховалися. — Будеш учнем і моїм помагачем.

— Коли ж я чередник, як же я, дідусю, зможу? — відмагається хлопець.

— Ну й що з того, що чередник? — кидає дідо і хрипко сміється. — Нас із тобою чекають не такі череди.

— Я не можу покинути матір.

— Вона тебе сварить, а ти її любиш? — запитує Капуш, пильно дивлячись із-під кошлатих брів.

— Як би вона мене не сварила, я її все одно люблю.

— Може, ти скажеш, що любиш і людей! Їхні діти обзивають тебе, кидають на тебе камінцями, а ти їх любиш? — і він сміється ще хрипкіше. Кудлате довге бородище розпускається по траві.

— Люблю… Я ніколи їх не покину, дідусю, хоч я серед них і останній — чередник, — тихо, але гідно відповідає хлопець.

Дідо Капуш перестав з нього насміхатися. Пригладив свої вуса й бороду, розчесав їх пальцями, як гребінцем, і каже, хвалячи його:

— Це добре, що ти правдивий і вірний. Мені якраз такого й треба.

— Як же ж я покину череду? — не здається хлопець.

— Ти будеш людським чередником, але, коли б тебе не покликав, прийдеш. Свисну — і ти прийдеш. — Старий заклав пальці до рота, свиснув — трава прилягла, ліс зашумів.

"Малий, мені до колін, а свище скажено", — думає хлопець і каже:

— Я почую, дідусю…

— От і добре.

— А чому ж ви мене вчитимете?

Дідо Капуш заклав собі руки за спину, ступає по галявині. Борода йому трішки заважає, і він ступає повільно, розважливо.

— Ми будемо, отроче, шукати з тобою корінь… Корінь весни і літа, корінь осені й зими… А шукатимемо його до схід сонця і при зорях… Я спостерігаю за тобою із самого твого малечку, але не відкривався тобі — ще було рано. Тепер твоя пора прийшла… — він промовляв чітко, розмірковано. — Отож чекай, аж покличу. А поки прощавай!

Чередник не встиг і попрощатися, як нікого вже не було: затріщав бузиновий кущ, під ним синів дзвіночок. На галявині мирно паслася худоба.

Тепер залишилося чекати Капушевого свисту. І дідо викликав його.

Хлопець спав у клуні, почув посвист і, не гаючись, рушив. Сон як рукою зняло. Село безпробудно спало — стріхи поопускались на вікна, так старі баби насувають на очі хустки. А він ішов жвавий, бадьорий. Ноги самі несли його. Жоден собака не забрехав.

Вибравшись на вигін, звернув на греблю, — озеро спало, і спали верби й очерети. А річка несла сон-хвилю, присипляючи озеро, верби, очерети й береги.

Вони зустрілися на греблі. Капуш наче вигулькнув з дупластої верби і повів чередника, спроваджуючи його вгору і вгору крутою стежкою. Сам попереду, хлопець за ним: учитель і учень. Цю стежку називали прощанською, бо люди ходили нею на прощу. Почавшись з греблі, вона заводила в ліс, а тоді вилась і крутилася по горі, де рідко росли сосонки, кущі терну, глоду і де бігли кам’яні скелі, іноді вкриті мохом. Учитель не проронив і слова, поки не дісталися шпиля.

Ставши на камені, як на великому млиновому колесі, промовив:

— Дивись…

Хлопець стоїть поряд з ним.

Над ними здіймається, відкриваючись у високостях, зоряне небо, а навкруги розлягається земля.

— Я ще ніколи такого не бачив, дідусю.

— Бо ти спав, сину. Ми стоїмо серед ночі і серед землі,— почав Капуш свою науку.

Він казав: почалися серпневі ночі, а це саме той час, коли зорі достигають у небі, вони тихі, тому їх добре видно й можна прочитати. А хіба не так і на землі? У серпні вже достигло зело в полі, молодняк у кошарі, виводки на болотах. Усе на світі зв’язане. Ось над нами в небі зоряний Віз. Він їде Чумацьким Шляхом, але це й дороги людей.

Хлопець дивився на червоні, вишневі, на ледь видимі у срібних туманах зірки, запам’ятовуючи їх. Зоряна картина неба мерехтіла і миготіла, змінюючись. Мінялися й самі зорі. Червоні засвічувалися зелено, зелені вишневіли, а то ставали блакитними. А простори неба, його глибини, чорніли і ніби дихали холодом…

І старий навчав: подих цих незвіданих, недосяжних глибин вривається у людські почуття. Що не бачиш оком, що не чутне вуху, що не понюхаєш, що не відчуєш шкірою, те невпізнано відгукується у нас, у всьому сущому. Хмари і ясність, сонце і місяць, мінливе небо й мінлива земля живуть у людині. І хіба лишень у ній? Не тільки звірина, кожен листочок трави несе в собі крапельку небесного мороку. В тому-то й річ, що в усіх нас гуде крапелька небес. Життя землі залежить від життя

сонця: воно налило зерном колосок, від нього зацвіла квітка, з його теплом піднявся на крильця метелик…

У цей час зірвалася зірка і, залишаючи слід, покотилася небом. Хлопець бачив і чув, як вона черкає, похолов, йому стало моторошно — затулив долонями очі.

Зірка розписалася в небі, не долетіла до озера й погасла.

— Чому ти злякався? — запитує дідо Капуш. — Це перехрещуються шляхи живих і мертвих.

— Я подумав: усе погасне, — відповів, боячись відняти долоні од очей.

— Ти не бійся: мороку нема. Є недоступне, яке називається мороком. Ти повинен знати стільки, скільки може знати людина.

Хлопець відняв від очей долоні. Серпневе небо стояло над землею. Ясні зорі відбивалися в тихім озері. По один бік лежало в долині село, а по другий виднілися, піднісшись над долами, замок і собор. Біліли дороги і стежки. Іскрився камінь, і блищали роси на травах. Було широко, вільно. Прозоре чисте повітря забивало дух. Він запитав учителя:

— Але як я можу це знати? — і не почув відповіді.

Оглянувся — Капуша вже не було.

На сході вияснювалося: треба було квапитися, щоб вчасно затрубити в чередницький ріг.

Пасучи худобу, відтепер став ще задуманіший. Зіпреться на кавулю, стоїть на узліссі: дивиться з-під солом’яного бриля — спиває ліс і поле, вбираючи їх у себе. Білі пасма волосся спадають на плечі й обрамляють його вродливе обличчя, яке не затінене жодною злобивою пристрастю: відкрите, відверте, щире й зігріте соромливістю.

Нічне зоряне небо й дідо Капуш заввишки з лікоть, з бородою в сім ліктів, не йдуть з голови. Він думає: небо відбивається у земних водах, як у дзеркалі. Але земля і людина хіба теж не відбиваються в небі, як у великому дзеркалі? Тоді доля неба, його сонця залежить від землі й від людини? Я бачу хмари і зорі в річці, в озері. Але чому я не бачу себе, як я відбиваюся в небі? Це правда: коли погожий день і сонце, гори й доли залиті світлом, коли ж хоч трішки звихріє, гори й доли вкриваються тінями. А коли зареве буря чи хуртовина й хмари заступлять сонце, гори й доли занепадають у пітьмі. Бо так воно і є, що відбувається в небі, те відразу ж дістається і землі. Так вони віддзеркалюються одне в одному. І якби я зміг, якби я побачив, як я віддзеркалююся в небі за будь-якої погоди, я, мабуть, знав би не одну таємницю. Чому те небо таке високе? Як туди забратися?

Хлопець терпеливо чекав, щоб його знову покликав Капуш: розпитає його про це. Не раз підходив до куща бузини, обдивлявся зі всіх боків, але даремно…

Йому хотілося вчитися, знати, як зв’язаний світ, проникнути у цю складність. Як у дріб’язку вгадати велике? Як у частинці побачити ціле?

Народжений для краси, міг бачити її скільки завгодно й де завгодно. Вона жила скрізь, повсюдно дивуючи і ваблячи. І, спираючись на кавулю, спостерігаючи, як вранішній туман стелеться долиною, падає і никне на сіножатях, як у тумані кигикнула, знялась і летить біла чайка, він затамовувавсь: кожна клітинка тіла вбирала у себе сивий туман, а кигикання чайки, її передосінній сум і помах крила торкнули, зачепили щось у душі, залишивши там свої сліди назавжди.

— Чередникуєш? — окликнуто його. Він почув хрипкий голос, повитий хрипким сміхом, — дідо Капуш стояв у нього за плечима й тримався за його кавулю.

— А я не чув вашого свисту, — каже ніяково хлопець.

— Я нині сам прийшов до тебе. Навіщо ж мені зайве трудитися, свистати? — відповідає старий. — А чи ти не хочеш мене бачити?

Хлопцеві просилося з язика, що чекав і не міг дочекатися, коли його покличуть: має багато розпитати, розвідати, але язик одубів — бажана зустріч застала несподівано, і він мовчав, оторопівши.

Дідо Капуш узяв його кавулю, ступив кілька кроків і зупинився. Був схожий на маленького засушеного старця з патерицею.

Перед ними, з узлісся, відкривалися поля.

— Минулого разу, мій учню, ми спробували трохи читати небо, а зараз спробуємо приглянутися до того, на чому стоїмо, — до землі,— починає учитель. — Перед нами зелена книга…

І він казав: он вруниться молодий засів — це наше з тобою життя виколисується на кожному тендітному тоненькому листочку. Бо що ми без колоска? Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно — вийшли із землі. Але про це згодом, колись, а тепер запам’ятай: краси людини без землі і краси землі без людини нема. Земля живе, йдучи із зими у весну, з весни у літо, з літа в осінь, — і так без кінця. І ніщо не може зацвісти вдруге, а старе не омолоджується. І все воно — на радість…

Сивоусий, довгобородий навчав: найвища радість людини — орати і сіяти. Кожна людина, де б вона не була, що б не робила, хіба не орач і не сіяч? Без поту земля не родить і не буває жнив… Тече річка, грає

озеро, стоїть ліс, лежать поля — ти собі тільки подумай, скільки-то природі треба було потрудитися, щоб усе стало таким, як є. І як усе повсякчас трудиться зараз: річка тече, озеро грає, ліс гомонить...

Хитро й дивно усміхаючись, він оповідав про добрих і злих духів, без яких ніщо існувати не може: сила кожного таїться в силі його душі.

У лісі живуть Лісовики й Лісовки — вони пастухи й пастушки звірів і дерев. Але там живе й Полісун — пастух вовків, який гонить їх на бійки і на прокорм. По полю ходить Польовик. Він як бицюра. Доглядає ниви. А у водах — Водяник, який подібен на рибину з великим хвостом. Йому допомагають русалки. А є й земляні духи — стережуть скарби землі... Вони подібні до людини. Літо — це молода дівчина, одягнена в білу сорочку, закосичена рослинами й зіллям. А Зима — це стара баба: голова бочка, губаста, зубаста, костата, семикожушна. Зустрінуться, Зима й каже Літу: "Якби не я, то ти б спаршивіло!"

Земля — найпривітніша людська домівка. Кращу чи й знайти?

— Ви гарно оповідаєте, — озивається хлопець. — Але чому я ні разу не здибався з духами лісу, води, з Літом чи Зимою?

— Неправда, — заперечує учитель. — Ти повсякчас живеш серед них, вони тебе бачать, а ти їх ні; вони тебе скрізь супроводжують, а ти й не здогадуєшся через свою байдужість, глухоту та недбальство.

Його поривало спитати, як позбутися байдужості, глухоти й недбальства, а дідусь пояснює, гамуючи ці поривання:

— Ось коли ти по єдиній загубленій шерстинці, по єдиному непримітному сліду зумієш вгадати, хто її загубив, хто слід залишив, тоді тобі дещо відкриється...

Чередник опустив додолу свої розшарілі очі, задумався, а підняв — старий уже пропав: замість нього в землі стирчить кавуля…

Далеко врунилися поля, гомонів за плечима, входячи в осінь, ліс, — земля повивалася сумом і втомою.

Він узяв свою кавулю й пішов до череди. Корови, напасшись, ремигали. Круторогий баран підступив до хлопця, щоб той почухав. Чередник чухав між рогами, а баран слухав, повертаючи в різні боки головою. І вже хлопця обступила ціла череда: кожне хотіло, щоб і його приголубив, доторкнувшись рукою. Корови підставляли роги, бички витягували шиї, а вівці мололи хвостами.

— Ви ж мої,— звертався до них.

Отара сама збиралася докупи, сама простувала до водопою, а там і додому. Він тягнувся позаду, назираючи за нею.

Верби над греблею погубили в озеро багато листя. Воно плавало жовтими човниками на чистій, охололій воді. Він дивився у воду, було сумно і світло.

Дома чекали клопоти: згортав на загату листя, допомагав матері копати город, рубав дрова. Роботи по зав’язку, бо зима спитає. Скільки не надбай, переїсть: найважча, найдокучливіша пора. Чередницький ріг мовчить. А він уже й не уявляв себе без нього.

Трубив у свій ріг — буяла весна, дідо Капуш розповідав про зілля, навчаючи, яке допомагає людині, яке тварині, а яке — отрута. Одне корисне листком, інше цвітом, а ще інше коренем. Що треба брати до сходу сонця, а що по заходу… У його ріг сурмило літо, повнячись достатком, і дідо Капуш вчив визначати чверті місяця, коли він ріжечком, коли йому півповня, коли повен і яке це має значення для рослин. А журавлі уже відлітали у вирій і забирали з собою молоді літа.

Зима давала всьому спочинок, усьому, тільки не людині, бо вона не підвладна зимовій сплячці. Юнак ставив сильця, але в них рідко що потрапляло, ходив у ліс по дрова.

Випало якось йому сидіти самому дома. У печі гоготів вогонь. Тут і прийшов дідо Капуш — ніс червоний, вуса в інеї, борода в бурульках. Усівся на припічку, а юнак не дає йому перепочити, — якби пересілися морози, синички замерзають на льоту, люди дубіють з холоду. Терпцю нема!

— Куди й чого квапитися, — заспокоїв старий, — усе має свій час. Вище голови скачуть нерозумні. Світ підлягає суворій необхідності: зима відповідає літу, весна — осені.

И провадив про розважливість, мовлячи, що світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння. Ненависть і нетерпець — не менш потужні, але вони великі сили спротиву і тому не варто піддаватися їм. З любові й терпіння народжуються людина і хліб. Ненависть, нетерпець і незгода на таке нездатні. Грози, віхоли[13] випробовують потуги любові й терпіння. Хто не витримує, той пропав.

— Так пропав від граду і мій нарцис, — пожалкував юнак.

— Знаю, — каже учитель. — Я тоді був з тобою.

— Чому ж ви не захистили мою квітку?

— Щоб ти це затямив і сам був готовий до захисту… — промовив старий. — З цієї весни ти вже не трубитимеш у ріг, а візьмешся за чепіги.

— Мати мені ще не казали…

— Скаже… Ти ж виходь сіяти найраніше, бо травневих дощів чекати марно. А як буде назарік, я не знаю, сам — здогадуйся. Нам випадає бачитися з тобою ще тільки один-єдиний раз.

— Коли? — спохопився юнак.

Але, відтанувши і обігрівшись, дідо Капуш розпрощався, зник, залишивши свою науку — думати.

У найтріскучїші морози наспіли свята. Люди для того їх і понаставляли, щоб легше перебути зиму. Мати внесла у хату снопа а він водив коляду, стукаючи в замерзлі вікна, просячи дозволу славити сонце, яке повернуло до тепла й привело Новий рік. Потім на озері прорубано ополонку — святили воду, а він виймав із-за пазухи й пускав голубів: вода — на здоров’я, голуби — на щастя, їли кутю, й мати сказала, що він більше не чередникуватиме. Юнак сказав: "Добре", — й почав лагодити плуга, борону й пашик. Нарешті відсвяткували найбільше свято — воскресіння трави, і він зібрався в поле.

Мати почала сварити: ще на горах сніги, земля ще добре не відтала. Але він не хотів і слухати. Їхав селом — село глузувало: не має кебети! [14]

Проклавши борозну й кидаючи в ріллю пашню, він відчув, як це дорого, мовби сіє зовсім не зерно, а свої надії…

Травень справді випав без дощів, і хто посіяв пізно, в того мало й зійшло.

А в нього вродило. Люди дивувалися. Мати раділа, а він сумував і журився: дідо Капуш не викликав його — як же здогадатися, коли сіяти на майбутню весну?

Юнак зробився ще пильнішим, ще зосередженішим. Часто не ночував дома, а в лісі, над річкою, в полі. Вже знав: птиці — тлумачать явища природи, а звірі охороняють її. Тому стежив за птахами й за звірами. Бусли рано відлетіли у вирій, білки полиняли за тепла — це віщувало нагальну зиму. Але яка вона буде — довга чи коротка? Осінь відповідає весні — і прикладав осінні дні до весняних, які ще колись настануть.

Снігу випало мало. Він одразу й розтанув. Стряхало, просихаючи, але чомусь не вились, співаючи, жайворонки, білки барилися червоніти, а миші не вилазили з нірок. Село заквапилося сіяти, а він лише споряджав воза.

Мати розсердилася, обзиваючи його ледащом. Їхав селом — село знову глузувало: не має кебети!

Він ледве встиг посіяти, пішов теплий дощик. І травень випав дощовий. Його поле відразу зазеленіло. Хто ж поквапився, кинувши насіння в суху й холодну землю, зерно лежало й не поспішало сходити.

— Е, він щось знає…— почали казати люди. — Не інакше, як звязаний з нечистою силою.

Хіба є більше зло, як тупа і сліпа заздрість?

Йому було кривдно, але мовчав.

Літо загриміло грозами, вибило, столочило поля — панські, людські і його. Він вийшов на поле — вся праця пропала. Ячмінь повклякав. Віла гречка підпалилася. І він стояв, мов зламаний колосок, а йому всередині щось наче осмалилось.

Заскреготав зубами, наче вовк. І, наче вовк, кидав злісними розчервонілими очима — у небо, по землі. Земля раювала під блакитним

небом. Непогано червонів мак, і синіли вмиті волошки. Спалахнула прекрасна веселка. А йому хотілося, скрегочучи зубами, усе це топтати, перемішуючи з болотом. Якби з'явився Капуш, ото б ухопив за бороду!

Розлігся заливистий свист — дідо на лікоть заввишки, а борода на сім ліктів, викликав його востаннє. Одначе йому не треба було нікуди йти: старий спускався до нього з райдуги.

— Бачите, ви бачите?! — закричав юнак.

І той відповів йому хрипко й насмішливо:

— А ти думав, що все можеш? Колись маленьким ти похвалявся мамі, що станеш над громом. Знімайся, ставай....

Ці слова, як сіль на рану: хлопець понурився.

— Наскреготався зубами? Тебе перелихоманило? — глузує учитель. — Учись перемагати самого себе, поборювати слабкість і бути хоробрим.

— Учителю, я нікчемніший від найнікчемнішої комашки, — вихопилося в нього.

— Ти нижчий трави і тихіший води? — кипить дідо Капуш. — Невже ж дні і роки навчання пропали марно?

Вони стояли перед воротьми райдуги. І старий сказав:

— Ти людина...

Спокійно зайшло сонце, віщуючи погоду. Лагідно вечоріло. Ніде й знаку від важких хмар. Хто їх наслав і хто розігнав? Вільно ширяв після грози дух полів.

— От і настала наша остання зустріч, — почав старий, рушаючи межею.

Юнак ішов поряд, ступаючи по вкляклому ячменеві, по опаленій гречці.

— Ми нарозмовлялися з тобою про небо і землю, про пастухів, дерева і звірів, про зілля… Чому ж нині ти озлобився? Тебе злякала невдача, і ти наповнився люттю? Але хіба ми з тобою не балакали про любов і терпіння?

— Учителю, буде неврожай — люди голодуватимуть! — різко кидає юнак.

— Невже ти гадаєш, що допоможеш людям скреготанням зубів? Що їм допоможе їхня злоба? Ненависть і нетерпець гіркі помічники. Хіба ти не помічав, що роблять комашки, коли наступити на мурашник?

— Я все одно не змирюсь з негодою!

— Ти — людина… — проказав учитель.

Юнак не знав: добре чи зле, що він людина?

Ступаючи поряд із старим, ловив кожне його слово.

Вони ішли, не шукаючи дороги, — навпростець. Не вибирали броду, переходячи через річку. Адже ж старий був не просто собі старий, а дідо Капуш — перед ним усе поступалося. Перебрівши сіножатями, вибралися на гору й поставали на камені, що був схожий на велике млинове колесо.

— Тут погомонимо про людину… — повів учитель, відкашлявшись, бо трохи втомився.

Він казав: людина — дитина неба й землі, але чи вона завжди те пам’ятає?

І він промовчав: небо й земля — не добрі й не злі. Вони — досконалі. Хто заперечить сонце чи родючість поля? Вони всемогутні — це краса. І нарцис — твоя квітка — теж. Б’є грім, молотить град, а ти плекай свій нарцис, не забувай, чий ти син.

— Чому ж я добрий і злий, учителю? — запитує юнак.

— Хіба тільки ти один? Кожна людина, людський рід — з кореня добра і зла, — почув у відповідь. І учитель додав: — Тому, що людина з добра і зла, вона і зла, і добра.

— Але навіщо, учителю? Чому я недосконалий, як квітка?

— Ти хотів сказати, як природа?

— Хай по-вашому, — згодився він.

І старий казав: а тому, щоб жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності.

— Природа — наша мати, учителю?

— Так.

— Її треба любити й тоді, коли вона жорстока?

— Матері не вибирають, — промовив учитель. — її любити — закон і совість. Жодна материнська сльоза не пропадає даром. Коли плаче мати, розверзається небо і стогне земля…

І він на завершення сказав:

— Шукай пізнання у трьох коренях — у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і в самому собі, в своїй душі.

Зійшов повний місяць. Заблищали мерехтливі зірки. Ліс і гора, озеро й річка, село і поля пливли у срібному мареві. На широкій рівнині височів острозький замок і собор.

А вони стояли на широкому камені, як влиті у ясну ніч, — старий і молодий. Камінь білів. Навколо них червоніли карячкуваті сосонки. Не хотілося ворушитися, мовити якесь слово — місяць і зорі світилися у річці, в озері й у вікнах сільських осель. Сріблілі роси. Місяць і зорі заблищали на зелені сосонок, на траві й там, на вершечках лісу.

На сході начеб розвиднялося, і юнак запитав:

— Учителю, якщо в нас, у кожній людині, є хоч краплина сили небес, то чому б і не осідлати хмару?

Дідо Капуш мовчки сходив з каменя. Оглянувся, перепитав:

— Осідлати хмару? Хочеш стати Планетником? Ти мій учень і помагач… — Хрипко розсміявся і пропав.

Його не стало.

— Спробуй! — почув юнак тільки його голос.

Усе меркло: темніла гора. Ліс шумів, і хлюпало озеро, зустрічаючи досвіток. І обізвалося луною з лісу: "Спробуй! Спробуй!.." І попливло річкою. Так закінчилася остання зустріч юнака з учителем.

Він ще не знав, що стане Планетником. Його чекали випробування.

Злива наробила шкоди і збитків. А опісля неї відразу почалася спека. Пряжило — тріскалася земля. Річка меженіла. Пташки перестали літати і, причаївшись на деревах, порозкривавши дзьобики, важко дихали під скоцюрбленим листям.

Гаряче, безпросвітне марево оповило ліс і поля, сонце затуманилося: пашить задуха.

Поникла, іржавіючи, трава. Одне пропало від негоди, інше горить. Суха сіра пилюга осідає на губи людям і худобі. Очі в усіх як підпалені. Що гірше — руйнівна гроза чи затяжна спека?

Він пригадав зиму, вираховував, які зимові дні співпадають з літніми: виходило — міцні водохрещенські морози відгукнулися спекою.

Юнак поливав город, носячи воду з річки. Дивлячись на нього, те саме робило й село. А як провести річку в поля?

Висохли криниці. Село звинувачувало відьом, нечисту силу: це вони наслали спеку. Зібрався хресний хід, кропили, обходячи поля, а він у це не вірив і думав, як осідлати хмару.

Подейкували: десь зовсім близько пройшли рясні дощі, там поправилося і на полях, і на городах, а тут не впала й крапелька.

Одного разу з’явилася сиза хмарка, але де не взявся вихор, і люди розпачливо проводжали її сумними очима: сподіване розтануло, тільки курява піднялася.

Потім ще пливли хмарки — білі, перисті, але поодинокі. Юнак подивився і відвернувся: такі дощем і не пахнуть.

І все ж він пішов до озера, далі греблею і, перш ніж піднятися на гору, стати на шпилі і подивитися навкруги, узяв і вмився. Вода як літепло.[15] Зачерпував її долонями, скроплював собі обличчя, пив. Не витер ні рук, ні обличчя. Поки піднявся й став на тому камені, де вони стояли з Капушем, зовсім обсох. Лише йому на бровах зависло кілька крапель, і кінчики довгого волосся втримували вологу.

Пливли поодинокі перисті хмарки.

Він повернувся обличчям до північного заходу, кинув під ноги бриля і, вперто, скільки мав сил, подивився туди, в стуманілу далеч, яка дихала гірким полином. Навколо нього там і сям примовкли карлики-сосонки, чорніла на поренаній землі трава, в’янув ліс… Юнак перелив усі сили в свій зір і стояв — напружений, несхитний і пильний.

Викликав дощову хмару. Хоча б одну.

— Я не цілий із глини. В мене е крапелька сили небес, і тому я тебе викличу, викличу! — шепотів спеченими губами. — Я мушу!.. Гине село і ліс, гине худоба і звірі, гинуть птахи і люди… Я повинен!

Вдалині виткнувся ріжечок темної хмарки. Тоді він змахнув з брів та з волосся крапельки води, які ще утримались, собі на долоні й простягнув руки, запрошуючи до себе хмарку:

— Іди… Йди…

Хмарка повернулася боком і тепер нагадувала чорну галку. Він не погрожував, а просив її, щоб не втікала у безвість, щоб линула сюди, до нього. Але вона не хотіла слухати й не звертала зі своєї дороги.

Він не зажмурив очей і не опустив рук, а ще більше, ще дужче напружився, сподіваючись, що з’являться нові хмарки. Відчував це очима, ще не бачачи їх.

На чолі виступив піт.

Вишита сорочка змокріла на грудях.

— Вітрику, війни… Вій, вітерець! — благав.

Чорна, як чорна галка, хмарка вилискувала своїм боком. Там, за нею, з’явилося аж дві — доладніші й чорніші. Наче дві брови. Вони моргнули йому. Його обличчя торкнувся лагідний холодок.

З-за хмарок визирнула й третя, подібна до лошати.

— Знаю, я знаю: ви — худоба сонця… — шепотів.

А небо слало хмарки, розкидаючи їх у різні боки. Чорні, сиві, синюваті — різної масті, як різні телята й бички, як різні дикі й свійські птахи.

— Ну як мені позбирати вас в одну череду? Як стягнути в одну зграю? — запитував і шепотів, шепотів…

Босі ноги прикипіли до гарячого каменю, здавалося, мине ще мить — і він не встоїть, не витримає: закам'яніє або впаде й розсиплеться на порох.

А лагідний вітерець лише бавився з ним, пустуючи.

Юнак уже над силу махнув руками. Хмарки мовби пішли одна одній назустріч. І він, знесилюючись, замахав їм, приманюючи, щоб збиралися, щоб не втікали і не розходилися.

Сонце затьмарилося. Йому на обличчя впала перша крапля дощу. І не відчув її. Вдарилася об чоло й випарувалася, як із розпеченого череня. Махаючи руками, він начеб знявся вгору й літав отам, між хмарами, зганяючи їх до гурту.

Пішов дощик. Посилювався, стаючи дощем. Стрепенулися корячкуваті сосонки. Ліс примовк і слухав. А земля хапала дощ своїми порепаними губами і впивалася.

В селі повибігали із хат старі й малі. Стрибали, витанцьовуючи, приспівуючи, щоб дощ припустив, не переставав, обіцяли йому борщ і кашу. Лише кури поховалися під стріхи.

Він стояв якийсь час, вже промоклий до рубця. А потім звалився і пошерхлим язиком злизував дощ із каменю.

Хтось підстеріг, як ішов греблею, як, умившись, вибрався на гору й накликав дощ.

Казали:

— Еге ж, стягнув хмари — він Планетник.

Хмарник, Бурівник, Планетник — йому було байдуже. Так відповів матері, мовивши:

— Я хочу жити у згоді з людьми, з усім… — повів рукою й очима. Цей жест і погляд свідчили, що з цілим світом.

Дощ напоїв городи і поля. Відмолоділа трава. В дощівці скупано дітей. А дівчата, дивлячись, як патлатяться верби, помили в дощівці й свої голови й розчесали коси.

А Планетник узявся за лопату, прокопав уздовж свого городу канаву, щоб повені й грози не заливали грядок і не зносили їх. Те саме зробив і в полі. Ніколи не мав вільної хвилини: гонили на панщину, і він ішов, як не з косою, то з ціпом, — косив, молотив. Восени садив дерева. Викопував у лісі дубки, кленочки, явірки і тикав їх, де було місце: коло хати, край вулиці, біля криниці. Взимку возився з гноєм, розносив його на город і на поле. Коли втомлювався, розтирав снігом руки й обличчя — вони горіли як жар. Ще й не пахло бруньками, заготовляв живці, ховаючи їх до пори в погребі. А з теплом щеплював дички. Хто просив, нікому не відмовляв. Старанно робив надріз, припасовував кору до кори, змащував смальцем, обкладав глиною, туго перев’язував — приймались!

Але найважливішим була сівба. Важило і не загаятися, і не поспішати. Ніхто ж не дійшов до таких дурощів і безглуздя, щоб сіяти по снігу а чи позачасно?

Викопані й пересаджені ним деревця не сохли. Замоховілі з північного, холодного боку — так і ставив їх, як вони звикли рости в лісі. Щепи його приймалися, бо він не щепляв на вербі груші.

І на сівбу завжди вибирався вчасно. Журавлі, відлітаючи у вирій, накурликували йому зі свого прощального ключа, коли повернуться, а ведмідь, залягаючи в барлогу, сповіщав своїм ревінням перед зимовою сплячкою, коли прокинеться. І зайці приплигували обгризати щепи, та він виносив їм сіно, щоб не псували молодняка, залишали пучки своєї шерсті, як знак, коли вони перший раз окотяться. Одначе головне віщували сонце, місяць і зорі…

Планетник вибирався в поле не рано й не пізно, а вчасно, якраз упору. А що той день ніколи не припадав на одне й те ж число, то його

належало визначити й не прогавити. І все село звірялося по ньому. Люди пам’ятали, як він посіяв рано — і вродило, як посіяв пізніше — й теж уродило. А коли стягнув хмари й накликав дощ, ніхто не вагався: він неабищо — мудрець, Планетник…

— Я такий Планетник, як ви усі! — відмагався хлопець, не хотячи про таке й чути. — Навіщо плещете язиками? — й брався собі до свого діла — за чепіги чи за борони, що не могло чекати.

І, не розгинаючись, думав: "Я такий мудрагель: робити — це і є жити у згоді зі всім світом". І не було такої праці, яку не подужав би або якої цурався б. На його подвір’ї не залежувався не то що гній, а й линячка. Зі свого поля він позбирав і повиносив геть камінці й камінчики. Наковував жорна, виправляв шкіри, шив кожухи. Корова не могла отелитися, кликали — і допомагав корові. Лікував коней, які прохромлювали ноги. Готував зілля від різних хвороб. А дітям робив свистки й сопілки. Одного тільки цурався — не вступав у корчму, відмовляючись од могоричу: "Мені й так весело".

Його очі були сині, як озеро, і такі ж, як і воно, задумані. Любив іноді посидіти на березі — просто так, без вудки, хоч і вмів сплести її з кінської волосіні. Але він руками ловив рибу, і то небагато, а раки витягав ногою: вони чіплялися йому за пальці. Розпрощавшись назавжди зі старим Капушем, інколи в очеретах немов бачив його бороду. Любив і ліс — у скрипі дерев і шелесті листя йому вчувався знайомий хрипкий голос і сміх.

Село подейкувало, що Планетник знається з Водяником, русалками, що він заодно з Лісовиками й Лісовками, що його слухається Польовик… Якби він схотів, то міг би обернутися у Вовкулаку. Ходили всякі плітки від заздрощів. Навіщо йому така нечисть, як Вовкулачисько? А от з чистими духами, які бережуть води, ліси і поля, мабуть, зустрічався не раз. Правда, старим і дорослим навідріз заперечував, що є, що може бути щось подібне, а дітям оповідав, хто пасе дерева, звірів, рибу…

А взагалі, найчастіше мовчав, начеб йому і не було про що говорити. Його мислі виписувалися на ясному чолі й на відкритому обличчі. Що приховувати? Від кого? Та й навіщо?

— Я тільки й знаю, що я хлібороб, — чули від нього.

Це вже свята правда. Хліборобство — його святе ремесло. Плекаючи працю, шукаючи в праці згоди з морозом і сонцем, зі зливами і суховіями, прихиляв своє серце до землі. Але їй було мало його згоди — вимагала більшого. І, тримаючись за чепіги, він скроплював борозну потом. Їй не вистачало і цього. Він побожно сіяв, заскороджував, рілля ставала, як пух. Потім виривав бур’яни. Умлівав перед половінням. І не покладав рук. Його згода переросла у любов. Не тільки до свого городу, не тільки до своєї маленької нивки. Обкопував її канавками, спускаючи воду, і його любов зростала до землі. Її з неї не виторгнеш. Тримався за чепіги, брався за косу — його любов до землі клалася в скиби й покоси. Вкорінилася, як звичай, і наука: не пошкодувати колоска для сірої мишки. Тоді й земля повірила йому — його великій любові і його великому терпінню. І вона розкрилася перед ним, пустила його в свою душу, бо він узяв її в свою, не як скарб і надбання, а як честь і красу.

За те йому жайворонок співав славу.

Раз за разом випали врожайні роки — зими дарували багато снігів, весни — буяння, літа — стиглість, а осені — багатство. Люди обходилися без Планеткика, бо все і так було добре.

Він не покладав рук. Земля не могла існувати без його праці, як квітка без бджоли. Хто б її запліднив? І як непримиримі стихії — мороз і спека, безвітря і бурі, змінюючись, прагнуть рівноваги, так і він, підвладний їхнім силам, здобував у повсякденній праці лад і втіху. Не почувався розумнішим за бджолу і не вивищувався над комашкою. Злий вовк і той був йому за друга, бо який ліс без вовка?

Що повзало, ходило, стрибало, що плавало, що літало — все було досконале й завершене, як листок на дереві. І це була краса — велич творення, єдність розмаїтості! Не стояти осторонь спостерігачем, а бути у самій середині цієї краси, належати їй, як і вона тобі. Її закон — твоє правило: не нівечити листочка з дерева. Листочок і ти — ви обоє народилися з діяння. І, наслідуючи листочок, уподібнюючись йому, як він умивається росою, так і собі вмиваючись працею, діяти і примножувати красу світобудови, не засліплюючись корисливістю. Яку користь шукає волошка, спалахнувши у житі? Цвіте — діє для краси свого насіння. Яку користь шукає соловейко? Співає для свого потомства і веселить землю. Так і ти дій — для людських поколінь. І не покладай рук.

Планетник більш ніж будь-хто радів урожайним рокам. Він був щасливий: не треба накликати дощ і не треба розганяти хмари. Погода наступала мовби по замовленню, впору. Людям здавалося, досить сказати полям: "Половійте!" —і поля половіють: досить сказати вишням: "Наливайтеся!" — і вишні наливаються.

А він, до якого горнулися колоски в полі, до чиїх рук і очей самохіть тягнулося гілля яблунь і груш, вкриваючись цвітом, знав, що добра погода, що поліття не назавжди, не навічно. Тому його не покидала зухвала думка осідлати хмару. І Планетник, орючи, жнучи, а то й сидячи над озером чи блукаючи лісом, не раз чув, мовби з роси і води, голос Капуша: "Спробуй!.."

Таївся з цими думками. Інколи вони здавалися йому такими неймовірними, що жахався їх і бліднув, наче стіна, а волосся ставало сторчма, як на їжаку.

Та дивлячись, як легко літають ластівки, що кури й ті інколи знімаються на крило, знов повертався до свого. Він розмірковував, що в Капушевому "Спробуй!.." вчувається не лише застереження, погроза, а й спонукання. І, проводжаючи хмаринку, яка пропливала над селом, над лісом, мандрував разом із нею — вона сама вабила, наче запрошувала: "Осідлай!.."

Для початку спробував підкинути капелюха і спостерігав, як той кружляє, а потім опускається на землю. Він узяв хустину, прив’язав до її чотирьох кінців нитки й підвісив камінчика. Підкинув, хустинка надулася й, зависши в повітрі, легенько осідала. Побачив, як літають мильні бульки. Так спало на думку пошити великого круглого полотняного мішка.

Він умів ткати полотно, бо в щоб вони з матір’ю одягалися. Верстат стояв цілу зиму в хаті. І ось, сказавши, що йде в місто, в Острог, продавати полотно, Планетник узяв його тридцять ліктів, вибіленого, льняного, і прийшов у ліс. Знайшов печеру в скелі, пошив, що хотів, а злетіти спробував зі шпиля гори, з того каменя, на якому вони не раз стояли з Капушем. Робив це серед ночі. Наповнив вітром мішок і зав’язав його. Мішок кидало, поривало, ледве його втримував, але не зміг піднятися й на вершок над землею. Вітер з мішка звіявся та й усе.

— Почекай, я просмолю тебе, а тоді наповню… — не здавався Планетник.

Купив в Острозі смоли, приніс у печеру.

Не так воно швидко робиться, як мовиться. Але на те він і Планетник. Ніхто й не бачив, і не здогадувався, як просмолював мішка, готуючись до польоту.

Щасливо зеленіло й щасливо опадало листя — минув не один рік. Кілька разів йому доводилося спиняти хмари, викликати дощ, і навпаки — тучі розганяти, не кажучи про те, що виправляв, людям вивихи, складав кості, обкладаючи їх лубом, коли хтось ламав руку або ногу, й допомагав худобі.

Ось настала безсніжна, з лютими морозами зима. Дороги вкрилися грудою, поля закострубатіли. Озимина вимерзла. Якою ж буде весна?

Село захвилювалося й не давало Планетникові проходу: зима без снігу — рік без хліба. Він нічого не міг порадити, бо такої голої безсердечної зими ще не пам’ятав, а тому вирішив, що-з весною неодмінно спробує піднятися в небо на просмоленому мішку. Жорстока непогода посилювала його бажання, і воно стало пристрастю. Сплів міцні посторонки, а з лози корзину. Прив’яже посторонками корзину, як прив’язував до хустинки камінчика. А чим наповнити просмоленого мішка — вітром чи димом? Вітер невидимий, повсюдний, тому його нелегко зловити й приручити. Ліпше димок. Спалить гречанку — дим з неї густий, чорний. Напустить у мішок, зав’яже, а тоді в корзину — і вітер понесе…

Планетник уже бачив, як, зринувши в небо, осідлавши хмару, підіймається, стає і стоїть над громом і як хмара, покірна його волі, повертає туди, куди її спрямує.

Він потайки позносив у печеру посторонки, корзину й гречанку. Дуже остерігався, бо замислив нечуване серед людей, які лише в казках літали на килимі-самольоті, а він наважився здійснити казку. Ні разу не подумав, що може впасти й розбитися. Нітрохи не жалів себе, ні свого життя, а думав, як, опинившись коло сонця, коло місяця і зірок, буде керувати погодою. Не зламає зими й літа, весии й осені — він тільки допоможе родити землі. Думки й почуття з’єдналися в порив — зробити, змогти.

Тим часом настав березень. Сухе, кострубате груддя розмерзлося. Подули бурі. Не задзюркотіли струмки й потоки. Чорні вітри підіймали розмерзлу землю і, вириваючи коріннячко озимини, крутили й розносили, розкидаючи по світу. Сонце зовсім пропало, зникло: серед білого дня було темно. Ревіли корови, іржали коні, мекали вівці. Люди поопускали голови — страшний суд настав…

Найбільше свято — воскресіння трави — було сумне, як похорони, бо трава і не зійшла.

Хоч би жменька, хоч би крапелька дощу! Берези викинули сережки, і вони поскручувались. Ліщина й не бралася бростю. Ліс і сади — немов скелети. Нема роси — гуде чорна буря.

Треба починати сівбу. Планетник вибрався в поле. Розім’яв грудку, понюхав, а вона не пахне ніякими соками. Занурив руку, набрав землі — холодна, наче камінь, і як мертва. Вернувся з поля, думаючи: "Озимину пересівай, ярину сій — час, пора, а земля не хоче... — і постановив: дочекається, пересіє, обсіється й тоді підніметься в небо, щоб осідлати хмару. Село теж чекало, потерпаючи.

Вітри втихомирилися, земля степліла, і він почав роботу. Всі обсіялися. Поля і городи волали дощу. Дощу! — волали трави й дерева. Люди з ранку й до ночі товпилися на Планетниковому подвір’ї:

— Наклич дощу! — благали його й матір.

Він вибрався на гору над озером. Люди стояли внизу, на греблі, а він стояв на шпилі, на камені і весь у білому, у білій сорочці, в білих штанях, височів, звівши своє гартоване лице до неба. Зняв руки й почав боротися за дощ. Пасма білого волосся тріпотіли на його голові.

Дощ закрапав. Спочатку дрібний, теплий. На очах зазеленіли береза й ліщина — ліс і сади відроджувалися. А дощ не вщухав, цебенів, як із прорваної гатки. Заблискало, загриміло — це недобрий знак, бо гілля голе. Лило тиждень. Озеро вийшло з берегів, зламавши греблю. Річка теж вийшла з берегів, затопивши городи. Перестало лити — відразу почалася спека. Сонце палюче, мовби вихопилося з горна. Надворі наче в кузні — шкварчать кущі й бур’яни. На городах, у полі ніщо не виткнулося, не проросло: то його залило і притовкло, а потім вхопило у цілець — земля рівна, як збитий тік, і гаряча, як піч. Колеться, репається і зяє, вишкірюючись, наче мрець.

"Пора летіти, — подумав Планетник. — Дочекаюся вечора, піду в печеру..." — і готував кресало та губку.

Та люди його випередили. Вони заремствували. Спочатку тихо. Потім голосніше. Хто винен, що зима була без снігу? Чому довго не падав дощ і полилася злива? Хто винен, що залягла спека?

Їх ніхто не скликав — зібрав відчай, і вони громадою прийшли до Планетника. Старі баби розмахували коцюбами, чоловіки були з сокирами, вилами, ціпами й косами, молодиці із заступами й прачами, діти з камінняччям.

— Це ти! Ти в усьому винен — ти знаєшся з нечистою силою! — загукали, як в одне горло.

Він вийшов на поріг. Босий, у вишиванці, штани на очкурі — звичайний, як і вони. Хотів щось сказати, але на нього посипалися камінці, погрозливо наставилися кочерги, вила, ціпи, сокири.

— Хмарник! Бурівник! Смерть йому! Смерть!..

Над'їхав пан у малиновому кунтуші, а з ним і піп у чорній рясі. Вони не втихомирили село.

Пан сказав:

— Скараємо, але без самосуду.

А піп проголосив:

— Спалити.

…Вечоріло. Його закували — не боронився. Повели в холодну. Село повалило з подвір’я, пильнуючи, щоб часом не обернувся у вовка чи у птаха й не втік. Зовсім стемніло. А в те, що він може обернутися вовком чи птахом, мабуть, не дуже вірили: прив’язали до спини дві свічки — не втече, нехай світить… А його вже стара мати побігла слідом, але спіткнулася у воротях, упала, ридаючи і б’ючись головою об землю.

Не було кому пожаліти ні Планетника, ні старої матері: народила виродка! Злі, сердиті, страшні люди… Очі банькаті, груди ходуном, руки трясуться і на лобах написано: ненависть і нетерпець.

Горять дві свічки, які несе на своїх плечах, — він освітлює дорогу, а перед ним темрява.

Пан і піп перемовляються в колясці: навезти, нарубати дров, припнути до стовпа! Ніч пересидить у холодній, а вранці почнуть…

Планетникова мати, припадаючи до землі, підвела голову, а перед її очима розцвів нарцис. Білий, аж холодний — з материнських сліз. І вона почула голос:

— Бери мене: сторожа поснула, перед тобою відчиняться двері холодної, йди і випусти сина.

Планетник сидів у холодній і думав: "Я ніс засвічені свічки, а вранці сам згорю, — ну й дарма, тільки жаль, що не встиг злетіти у небо, не встиг…"

Мати зірвала нарциса, пішла й розкувала сина. Він узяв з її рук білу квітку й сказав:

— Я піду, мамо…

— Куди, сину? — запитала вона.

— Хіба ви не знаєте? Я казав вам ще малим. Піду і стану над громом.

Мати його поблагословила.

Серед ночі на горі над селом спалахнуло велике вогнище. Люди попрокидалися, побігли з' лементом на греблю й попадали від великого страху. З вогнища, яке сипало іскрами, в небо підіймалася куля. І в той час задзвонили дзвони. В далекому Острозькому соборі, на сільській дзвіниці… Маленькі, більші, головні — усі дзвони.

З настанням дня шукали Планетника, але не знайшли. Чи він розтанув у небі, чи запався в землю?

Як почув, так і передав я цю легенду — слово в слово з уст Олени Булиги, в якої квартирував у Вербівцях.

Завжди, коли мені тоскно, я згадую Планетника, вдивляюся в небо і чую: дзвонять дзвони.

11

Бокова стіна будинку.

12

Глей — мул, глина.

13

Віхоли — заметіль.

14

Немає розуму.

15

Тепла вода.